

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Постать Василя Васильовича Тарновського-молодшого (1838–1899 рр.) – відомого українського громадського і культурного діяча, мецената і колекціонера, його життя та діяльність тривалий час залишалися поза увагою представників історичної науки і до сьогодні не стали предметом окремого дослідження. Зважаючи на це, вважаємо наразі доцільним долучитися до створення ґрунтовної наукової біографії цього, безумовно, знакового діяча вітчизняної історії та визначити його роль в українському історико-культурному просторі. Окрім цього, у широкому контексті суспільних процесів другої половини XIX ст., дослідження творчого доробку таких особистостей, як В. Тарновський-молодший, дозволяє істотно розширити й суттєво доповнити знання щодо характеру та специфіки тогочасного реформування на українських теренах, мотивів діяльності прогресивно налаштованої частини політичної еліти, яка відображала провідні тенденції соціально-культурного розвитку країни, особливостей формування суспільної свідомості та громадської думки. Своєю чергою, це дозволяє наголосити на доцільності використання результатів багатого і плідного досвіду громадської та меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого на сучасному етапі державотворення в Україні. Більше того, на нашу думку, життя та діяльність В. Тарновського-молодшого є взірцем, як треба дбати про національну культуру, мистецтво, освіту і тому можуть слугувати прикладом для наслідування кожному громадянину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах теми науково-дослідної роботи відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України «Міста України модерної доби (кінець XVIII – початок XX ст.): населення, господарство, культурне середовище, форми управління» (номер державної реєстрації – 0113U007386).

Об'єктом дослідження є постать В. Тарновського-молодшого (1838–1899 рр.).

Предметом дослідження є громадська та меценатська діяльність В. Тарновського-молодшого в Україні.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу широкого кола джерел і здобутків історіографії об'єктивно охарактеризувати громадську та меценатську діяльність В. Тарновського-молодшого, визначити його доробок у розвиток музейної справи. Відповідно до поставленої мети передбачено вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати історіографію теми та інформативність її джерельної бази, окреслити концептуальні засади й методологічний інструментарій дослідження;
- реконструювати основні віхи біографії діяча;
- виявити впливи родинного оточення та інтелектуального середовища на формування світогляду В. Тарновського-молодшого;

- висвітлити практичну роботу В. Тарновського-молодшого в державних та громадських установах;
- з'ясувати особливості меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого і, у цьому зв'язку, визначитися із його внеском у справі збереження історико-культурної спадщини;
- охарактеризувати унікальну колекцію українських старожитностей В. Тарновського-молодшого та визначити роль цього діяча в процесі розвитку музейної справи в Україні.

Методології дисертації присвячений окремий підрозділ праці. В основу методології роботи покладено принципи історизму, репрезентативності, антропоцентризму та об'єктивності. В процесі роботи використано як загальнонаукові (наукового аналізу, синтезу, класифікації, періодизації, групування, систематизації, узагальнення), так і спеціальні методи (ретроспективний, історико-генетичний, історико-просопографічний, проблемно-хронологічний, критичного аналізу тощо).

Хронологічні межі визначаються роками життя В. Тарновського-молодшого (1838–1899 рр.). Втім, період його найбільш плідної громадської та меценатської діяльності припадає на середину 1860-х – кінець 1890-х рр.

Географічні межі зумовлені специфікою діяльності В. Тарновського-молодшого, зокрема, у виборних представницьких інституціях та меценатством, яка, головним чином, поширювалась на Наддніпрянську Україну, а також, частково, Москву, Санкт-Петербург, Женеву, Варшаву тощо.

Наукова новизна роботи обумовлена, насамперед, тим, що обрана тема раніше не була предметом спеціального наукового дослідження. У дисертації *вперше*:

- доведено, що наявна джерельна база є достатньо репрезентативною для комплексного студіювання діяльності В. Тарновського-молодшого в Україні;
- на основі залучення широкого кола епістолярних джерел реконструйовано основні віхи біографії діяча, а також виявлено впливи родинного оточення та інтелектуального середовища на формування його світогляду;
- з'ясовано зміст й основні напрями меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого та визначено роль цього діяча у справі збереження історико-культурної спадщини.

Охарактеризовано:

- практичну роботу В. Тарновського-молодшого в громадських установах та виборних представницьких інституціях Чернігівської губернії;
- видавничі ініціативи мецената;
- особливості поповнення та етапи комплектування колекції українських старожитностей; внесок В. Тарновського-молодшого у розвиток музейної практики в Україні.

Знайдено концептуальні уточнення:

- взаємовідносин діяча з прогресивною громадськістю та представниками суспільної думки другої половини XIX ст.;

- участі В. Тарновського-молодшого у створенні та діяльності наукових і громадських організацій, товариств, археологічних з'їздів тощо.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її зміст та отримані результати можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць та навчальних посібників з історії меценатства в Україні, історії архівознавства та музеєзнавства, окрім цього – в процесі розробки загальних і спеціальних курсів з історичного краєзнавства, генеалогії українського дворянства, а також в роботі над укладенням енциклопедичних видань та довідників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною і завершеною науковою працею. Усі результати та положення, що виносяться на захист і становлять новизну роботи, отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів роботи. Матеріали дисертації обговорювались на засіданні відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «II Весенние научные чтения» (м. Донецьк, 17 травня 2014 р.), «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 16–17 жовтня 2015 р.), «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах» (м. Львів, 27–28 листопада 2015 р.), «Актуальне научные исследования в современном мире» (м. Переяслав-Хмельницький, 26–27 жовтня 2017 р.), «Scientific development and achievements» (Велика Британія, м. Сент-Ендрюс, 1 грудня 2017 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Духовність. Культура. Пам'ять» (м. Львів, 12–13 травня 2015 р.); міжрегіональних науково-практичних конференціях: «Білі плями в історії України» (м. Чернігів, 24 травня 2016 р.), «Перші Ушинські читання: українська освіта і культура в історичному розвитку та умовах викликів інформаційного суспільства» (м. Чернігів, 1–2 червня 2017 р.); європейському науково-практичному конгресі «Global scientific unity 2014», (Чеська Республіка, м. Прага, 26–27 вересня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли відображення у 16 авторських публікаціях, з яких 5 – це статті у фахових виданнях, 3 – у виданнях, які індексуються міжнародними наукометричними базами, 8 – в інших виданнях і матеріалах конференцій.

Обсяг і структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з яких 164 – основного тексту, 43 – це список використаних джерел і літератури (438 позицій), 21 – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та географічні межі, сформульовано мету й

наукові завдання роботи, зазначено наукову новизну та практичне значення роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, показано особистий внесок здобувачки, апробацію, кількість публікацій та структуру роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерела та методологія дослідження»**, який складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки теми та її джерельну базу, окреслені теоретико-методологічні засади роботи.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки теми»* здійснено аналіз історіографічного доробку попередників за темою роботи. У дослідженні слід виокремити три основні періоди: 1) дореволюційний – до 1917 р.; 2) радянський – до 1991 р.; сучасний – після 1991 р.

В історичній літературі дореволюційного періоду перші узагальнені відомості про В. Тарновського-молодшого, зокрема його біографічні дані, знаходимо в некрологах. Насамперед, необхідно виокремити статтю В. Горленка, який у загальних рисах висвітлив основні віхи біографії діяча, а також надав інформацію щодо його службової діяльності. Короткий життєпис, а також відображення прагнень В. Тарновського-молодшого зробити свій музей доступним для широкої громадськості розміщено в некролозі, опублікованому в 1899 р. М. Шугуровим. М. Василенко досліджував питання інтелектуального середовища громадського діяча, зокрема, його взаємовідносин з редакцією журналу «Киевская старина».

Архіважливе значення для нас мають також праці авторів, які не лише детально висвітлили окремі складові колекції українських старожитностей В. Тарновського-молодшого, але й вивчили процес її передачі у власність Чернігівського губернського земства для створення музею. Передусім, необхідно виокремити статті О. Русова, Б. Грінченка, С. Уманця, О. Лазаревського, М. Біляшівського.

На початку ХХ ст. з'явилися наукові праці, які дали змогу більш ретельно студіювати біографію цього діяча та його дворянське походження. По-перше, це робота М. Максимовського, яка дозволила уточнити інформацію про роки його навчання у цьому закладі. По-друге, не можна обійти увагою монографії з дворянської генеалогії Г. Милорадовича й В. Модзалевського. Ці дослідження допомогли визначити вплив національної приналежності й аристократичного походження на формування світогляду та громадських позицій мецената. По-третє, це фундаментальна праця О. Лазаревського, у якій автор подав детальну інформацію про землеволодіння й маєтності представників дворянської родини Тарновських. Виняткову цінність становить бібліографічна розвідка С. Пономарьова, яка являє собою стислий витяг з алфавітного словника, у якому були вказані місце й рік народження, стан, рід занять, час смерті й ті джерела, звідки можна отримати докладні відомості про дану особу.

Чимало фактологічного матеріалу, який суттєво доповнив інформацію про громадського діяча, його особисте життя та діяльність, було виявлено в статті

М. Тарновського. Ця розвідка становить значний науковий інтерес й тому, що вміщує фотографії Качанівки та її господаря, зроблені у 1880-х рр.

Радянський період характеризувався відсутністю комплексних праць, у яких об'єктом вивчення були б представники дворянських родин, їх громадська та меценатська діяльність. Водночас, стосовно обраної теми, слід виокремити три періоди: 1) 1920-ті рр. – 1930 р., друга половина 1950-х – перша половина 1980-х рр., друга половина 1980-х рр. – 1991 р.

Окремі публікації, в яких йдеться про дрібні аспекти меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого, з'являються у 1920-х рр. в емігрантському середовищі. Так, Д. Дорошенко в «Огляді української історіографії», розглядаючи праці дослідників місцевої історії, згадав, що видання В. Антоновича та В. Беца «Історичні діячі Південно-Західної Росії» вийшли друком коштом В. Тарновського-молодшого. У загальних рисах автор подав відомості щодо фінансування колекціонером журналу «Киевская старина». Вагоме значення мала і його робота, опублікована 1942 р. у Празі, де також містилась інформація про допомогу мецената у справі публікації альбому портретів українських державних діячів.

Наприкінці 1920-х рр. матеріальна підтримка видавничої справи, яка стала одним із напрямів доброчинної діяльності В. Тарновського-молодшого, була побічно висвітлена в монографії В. Петрова. Привертають увагу й розвідки М. Кордуби, М. Василенка, А. Винницького, І. Кривецького, С. Ернста, П. Федоренка, у яких громадська діяльність Василя Васильовича простежується, але лише певною мірою, через вивчення творчих досягнень та діяльності української прогресивної громадськості.

Наступні двадцять років (1930-ті – перша половина 1950-х рр.) діяльність В. Тарновського-молодшого майже не вивчалася. Поясненням цьому є те, що радянська історіографія була залежна від певних ідейно-політичних обставин, відповідно до яких доброчинство представників дворянства заборонялось оприлюднювати в позитивному ракурсі. Зрозуміло, що за таких умов наукова оцінка подвижницької діяльності привілейованих верств населення в Україні унеможлиблювалася. Лише в окремих розвідках була зроблена спроба визначити роль меценатів у справі збереження історико-культурних пам'яток. Серед поодиноких публікацій зазначеного періоду варто згадати працю Г. Корзухіної «Російські скарби IX–XIII ст.», де йшлося про археологічні розкопки М. Біляшівського, якому вдалося відшукати великокняжжі скарби на Княжій горі Києва, які потрапили до колекції громадського діяча. Проте, поза увагою російської дослідниці залишились питання, пов'язані з фінансуванням археологічних пошуків, які здійснювались саме коштом В. Тарновського-молодшого.

Починаючи з середини 1950-х рр., в умовах певного послаблення контролю за розвитком історичної науки, відроджується інтерес до ролі приватної ініціативи в збереженні історико-культурної спадщини. Свідченням цього стала поява праць С. Овсянникової, І. Шаповала, А. Кирпічникова, П. Білецького. На нашу думку, обрана нами тема найбільш ґрунтовно висвітлена

у статті відомого українського дослідника – В. Сарбея, присвяченій 130-річчю з дня народження В. Тарновського-молодшого. Для нас, особливо важливим є те, що автор подав короткий нарис біографії діяча, а також намагався створити цілісне уявлення про меценатську діяльність В. Тарновського-молодшого та його музейне зібрання.

У першій половині 1980-х рр. внесок колекціонера у розвиток музейної практики розглядався у працях, присвячених історико-культурному осередку ХІХ ст. – Качанівці. Так, 1982 р. у Москві була опублікована стаття Т. Каждан, яка показала, що громадський діяч використав територію зазначеної садиби для облаштування Музею українських старожитностей, на базі якого у різний час здійснювали свої наукові дослідження представники науково-мистецької еліти. Значення ініціативи мецената у справі збереження історико-культурної спадщини розглядали у своїх розвідках Й. Шубинський, Д. Степовик, О. Сидор.

Починаючи з 1991 р. тема меценатства та ролі приватної ініціативи у вирішенні освітніх та культурних проблем розвитку суспільства в дореволюційний період все частіше стало потрапляти у поле зору науковців. Варто наголосити, що саме у 1990-х рр. істориками були зроблені перші кроки у вивченні життя та діяльності В. Тарновського-молодшого як визначної постаті в українській історії другої половини ХІХ ст. У цьому контексті слід згадати розвідки А. Матвєєва, О. Коваленка, В. Сарбея, С. Папети, де були наведені важливі біографічні відомості про діяча. 1990-ті – початок 2000-х рр. позначилися також появою ряду розвідок співробітників Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського – С. Половникової, С. Лаєвського, Л. Линюк, якими було започатковано видання збірника праць «Скарбниця української культури», основною тематикою статей якого стали наукові дослідження музейної спадщини родини Тарновських. Однак, зауважимо, що ці оглядові роботи не є конкретним результатом висвітлення життєдіяльності колекціонера.

Для всебічного висвітлення теми були залучені праці вітчизняних вчених, присвячені історії меценатства в Україні, а також участі в благодійних справах окремих представників української еліти. Тут необхідно виокремити роботу В. Ковалинського. Автор, аналізуючи спогади М. Мурашки, суттєво доповнює інформацію про фінансову допомогу В. Тарновського-молодшого на користь Київської рисувальної школи у 1880-х рр.

Цінний матеріал для аналізу доброчинства В. Тарновського-молодшого міститься в дослідженнях М. Слабошпицького та Ю. Хорунжого, де автори висвітлили життєвий шлях та діяльність відомих представників родини Тарновських, більш детального зупинившись на здобутках Василя Васильовича у справі збереження історико-культурної спадщини. Свідченням того, що постать громадського діяча викликала неабиякий інтерес у сучасних науковців, стали публікації А. Матвєєва, Т. Ніколаєвої, Н. Колосової, О. Доніка, Н. Товстоляк, Г. Петренка, І. Костенко.

Втім, питання меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого найчастіше розглядається в комплексі із його музейною практикою. Це розвідки

О. Бондарець, Д. Тоїчкіна, Ю. Савчука, І. Шевченка, С. Міщука, І. Ситого, Т. Литвинової, С. Бушака, В. Судака, Л. Федорової.

Разом із вивченням меценатських та колекціонерських ініціатив В. Тарновського-молодшого, українські вчені спробували, але в загальних рисах, окреслити деякі аспекти співпраці діяча з науковими установами, навчальними закладами, громадськими організаціями, журналами тощо. Це праці Л. Мохір, М. Палієнко, Ю. Зільбермана, О. Семчишин-Гузнер, А. Надопти.

Для об'єктивного розкриття обраної теми також були залучені роботи сучасних істориків, присвячені реконструкції перебігу важливих економічних, суспільно-політичних та культурних процесів, які відбувались у ХІХ ст. Насамперед, необхідно виділити дослідження О. Реєнта, О. Гуржія та Ю. Русанова, В. Шандри, М. Бармаки, Н. Темірової, П.-Р. Магочія.

Певним підсумком музейної роботи В. Тарновського-молодшого, можна вважати дисертацію І. Синельник, яка детально висвітлила процес становлення та розвитку Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського з кінця ХІХ до початку ХХІ ст., а також з'ясувала провідні напрями діяльності цього закладу. Варто наголосити на тому, що І. Синельник, маючи на меті інші завдання, не вдавалася до глибокої характеристики особистості діяча, а деякі її висновки, на нашу думку, потребують переосмислення, зокрема стосовно періодизації формування колекції українських старожитностей.

Заслугує на увагу також і дисертація Н. Товстоляк, предметом роботи якої стала суспільна діяльність представників дворянського роду Тарновських, їх місце в історії України ХІХ ст. Проте це дослідження не містить аналізу подвижницької роботи В. Тарновського-молодшого у виборних представницьких органах, також тут недостатньо повно висвітлено його доброчинство, не простудійований внесок колекціонера в розвиток музейної справи.

На основі аналізу історіографії зроблено висновок, що громадська та меценатська діяльність В. Тарновського-молодшого не стала предметом спеціального комплексного вивчення.

У підрозділі 1.2. *«Класифікація та характеристика джерел»* проаналізовано комплекс різноманітних за характером і ступенем їх інформативності неопублікованих й опублікованих документальних матеріалів, що зберігаються в державних архівах та фондосховищах бібліотек і музеїв України. З метою їх виявлення були опрацьовані фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Київ, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України в м. Київ, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Державного архіву Чернігівської області, Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського, Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського. Актуалізовані в процесі підготовки дисертації джерела можна умовно розподілити на три групи: письмові, речові та зображальні. Письмові джерела класифіковані наступним чином.

Першу групу становлять законодавчі акти та діловодна документація, які дозволили ретельно студіювати біографію В. Тарновського-молодшого. Зокрема,

виявлені у фондах Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського духовні заповіти, метричні записи про смерть, грамоти, рукописи по історії, дарчі, боргові розписки, скарги містили цінні відомості щодо майнових прав, обов'язків, статусу діяча. З метою висвітлення його роботи у виборних інституціях було залучено документи фондів адміністративних органів та установ Чернігівського губернського правління Державного архіву Чернігівської області. Найбільшою інформативністю вирізнялися два формулярні списки мецената за 1881 р. і 1887 р., які дозволили з'ясувати важливі аспекти його діяльності (просування по службі, отримання орденів, усунення з посади за упущення тощо) в громадських представницьких установах, а також систематизувати фактичний матеріал та уточнити події особистого життя.

Діловодні документи, виявлені у фондах Чернігівської губернської земської управи та Чернігівського губернського у земських і міських справах присутствія – різноманітні розпорядження, протоколи та постанови – дозволили простежити процес передачі колекції українських старожитностей В. Тарновського-молодшого та з'ясувати окремі моменти у справі створення Музею українських старожитностей у Чернігові. Суттєвим доповненням до висвітлення питань опису колекції, упорядкування каталогів, розробки правил для музею стали заяви, доповіді, кошторис витрат, службове листування Б. Грінченка, які вдалося відшукати в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Значною інформативною вагою вирізняються журнали засідань Борзнянського та Ніжинського повітових земських зібрань, які надали можливість висвітлити обов'язки В. Тарновського-молодшого як предводителя дворянства. Вкрай важливою обставиною є те, що засідання цих громадських представницьких установ були стенографічно занотовані, що дало змогу ознайомитись з пропозиціями, які вносив діяч як голова зборів. Крім того, протоколи Ніжинського повітового земського зібрання за 1881 р. і 1884 р. містили списки осіб, які були забалотовані в почесні мирові судді. Ці дані допомогли уточнити відомості про громадську діяльність Василя Васильовича. Доповнили інформацію про практичні напрями роботи В. Тарновського-молодшого в державних установах виписки з протоколів Борзнянського повітового мирового з'їзду.

Невеликий корпус джерел до теми було виявлено у фондах Центрального державного історичного архіву України – це свідоцтва друкарні К. Мілевського про видання колекціонером «Каталогу предметів малоросійської старовини та рідкостей колекції В. Тарновського», а також відповідні відомості про участь мецената у заходах з відновлення хреста над могилою Т. Шевченка.

Загальну характеристику повноважень В. Тарновського-молодшого у виборних представницьких інституціях Чернігівської губернії вдалось також відшукати в законодавчих актах. Необхідні документи містились в «Довідковій книзі для повітового предводителя дворянства», «Повному зібранні законів Російської імперії», «Російському законодавстві Х–ХХ ст.», «Судових статутах з викладом міркувань, на яких вони засновані. 20 листопада 1864 р.».

Другу групу становили описово-статистичні джерела, які дали змогу отримати інформацію про землеволодіння й маєтності В. Тарновського-молодшого, а також його колекціонерську спадщину. Були використані матеріали, представлені акцизними зборами в Чернігівській губернії щодо динаміки розвитку Парафіївської економії, а також продуктивності цукрового заводу. У процесі дослідження були залучені також праці Д. Гумілевського, О. Іриніна, О. Лазаревського, які доповнили відомості щодо історії роду Тарновських, стан розвитку їхнього господарства, чисельність селян, специфіку роботи цукрового заводу, кількість працівників тощо. Необхідним джерелом для вивчення музейних практик Василя Васильовича стали описи його колекції.

Третю групу становили епістолярні джерела. Важливе значення мали неопубліковані листи Л. Тарновської до В. Тарновського-молодшого, які дали змогу ретельно студіювати біографію діяча, визначити впливи національно-аристократичного походження, родинного виховання, навчання в провідних навчальних закладах на формування його світогляду.

Предметом особливої уваги стала епістолярна спадщина В. Тарновського-молодшого до подружжя Кулішів, М. Біляшівського, Т. Шевченка, М. Максимовича, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Ці листи мали неабияке значення для розкриття подвижницької діяльності мецената у видавничій справі, його участі у впорядкуванні могили П. Куліша, у фінансуванні археологічних розкопок, матеріальної підтримки національно-мистецької еліти.

У процесі підготовки дослідження був також опрацьований змістовний епістолярій В. Горленка до О. Лазаревського, Ф. Лебединцева, Б. Грінченка, О. Левицького, подружжя Кулішів. Інформативним джерелом для розкриття теми дисертації стала кореспонденція Б. Грінченка до О. Куліш, Ф. Уманця, аналіз якої надав можливість простежити громадське життя Чернігівської губернії, її культурний розвиток, а також виокремити роль В. Тарновського-молодшого в цих процесах. Важливо також наголосити, що ці листи фіксують унікальні подробиці щодо упорядкування колекції українських старожитностей. Були опрацьовані також листи В. Беренштама, І. Житецького, М. Макарова, К. Оберучева, Ф. Уманця, які допомогли заповнити чимало прогалів у висвітленні музейних та видавничих практик В. Тарновського-молодшого.

Науковий інтерес викликають й опубліковані епістолярні джерела, які суттєво доповнили джерельну базу роботи. Мова йде про листування подружжя Кулішів, Т. Шевченка, М. Павлика, Д. Яворницького, О. Лазаревського, А. Кримського, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького.

Четверту групу джерел склали мемуари, щоденники та спогади – зокрема, М. Тарновського – про безпосереднє оточення й родинне життя В. Тарновського-молодшого; Д. Яворницького – про особистість громадського діяча та його колекцію українських старожитностей; І. Петрункевича – про участь в нелегальному політичному клубі в с. Плиски Борзнянського повіту. Спогади М. Мурашка, М. Василенка, І. Житецького, К. Лазаревської, М. Стороженка, С. Маковського, К. Юнге дали чітке уявлення про

громадську та меценатську діяльність В. Тарновського-молодшого та його інтелектуальне середовище.

Джерельну базу дисертації суттєво збагатила періодична преса, на сторінках якої досить часто публікувалися статті й замітки про численні пожертвування В. Тарновського-молодшого на користь громадських організацій, товариств, закладів культури, а також повідомлення про його колекцію українських старожитностей.

Значний інформаційний потенціал, який дозволив пізнати постать В. Тарновського-молодшого й головні аспекти його різносторонньої діяльності, надала речова та зображальна групи джерел. По-перше, сюди слід віднести його унікальну колекцію, що нині експонується в Чернігівському історичному музеї імені В. Тарновського та деяких інших музейних закладах України. По-друге, цінним артефактом є садиба Качанівка (нині – Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»), у якій славнозвісний представник роду Тарновських проживав упродовж 1853–1897 рр. По-третє, до цього типу джерел відносяться особисті речі, фотокартки, портрети діяча, членів його сім'ї, а також друзів, однодумців, наставників, які представлено в додатках до наукової роботи.

Таким чином, виявлена й залучена до виконання дослідження джерельна база є достатньо репрезентативною, аби скласти ґрунтовне уявлення про предмет роботи та вирішити весь спектр наукових завдань.

У підрозділі 1.3. *«Методи дослідження»* розглянуто методологічні принципи й підходи, використані в процесі написання роботи.

В основу методології дослідження були покладені основні принципи наукового пізнання: історизму, системності, цілісності, логічності, послідовності, репрезентативності, антропоцентризму, об'єктивності у відборі фактів та документів. Дисертаційна робота підготовлена у руслі такого спеціального напрямку, як мікроісторія, де центральне місце займає біографіка, яка при допомозі методу біографічної реконструкції надає можливість дослідити не лише питання походження історичних постатей, але й вивчати їх діяльність.

Серед методів дослідження важливе місце зайняли загальнонаукові методи. Серед них актуальними стали методи наукового аналізу та синтезу, які дозволили заглибитися в сутність процесів та явищ, ідентифікувати події, встановити характерні риси життєвих орієнтирів В. Тарновського-молодшого, зробити необхідні висновки. Методи класифікації, періодизації, групування застосувалися на етапі огляду історіографії та характеристики джерел, а також під час класифікації напрямів меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого та розробки періодизації його колекціонерської діяльності. Упорядкування фактичного матеріалу дисертації відбулось шляхом використання методів систематизації та узагальнення.

Провідне місце належить й спеціальними історичним методам. Застосування контент-аналізу дозволило реконструювати основні віхи біографії діяча. Важливе значення для зображення процесів формування

світогляду В. Тарновського-молодшого мало застосування ретроспективного методу. Були застосовані й інші методи: історико-генетичний (виявлення впливу дворянського походження на життєві орієнтири діяча), історико-просопографічний (з'ясування ролі інтелектуального середовища у формування громадських позицій діяча), проблемно-хронологічний (висвітлення діяльності В. Тарновського-молодшого в хронологічній послідовності та логічній завершеності), критичний аналіз (оцінки доробку діяча в розвитку музейної практики).

Залучення широкого спектра методологічних прийомів дало можливість максимально повно розглянути основні аспекти громадської та меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого в Україні.

У другому розділі **«В. В. Тарновський-молодший як особистість і громадський діяч»**, який складається з трьох підрозділів, реконструйовано основні віхи біографії, виявлено впливи родинного оточення та інтелектуального середовища на світогляд діяча, висвітлена практична робота В. Тарновського-молодшого у виборних представницьких інституціях Чернігівської губернії та громадських установах.

У підрозділі 2.1. *«Формування світогляду та генеза громадських поглядів»* досліджена біографія діяча, розкрито процес формування його світогляду та громадських позицій.

В. Тарновський-молодший народився 20 березня 1838 р. у селі Антонівка Пирятинського повіту Полтавської губернії, у родині відомого ліберального діяча В. Тарновського-старшого та Л. Тарновської (Юзефович).

Важливу роль у формуванні світогляду й утвердженні громадських поглядів В. Тарновського-молодшого відіграло виховання, станова освіта, а згодом вплив соціокультурних подій у Російській імперії у другій половині XIX ст. Аналіз архівних та друкованих матеріалів засвідчує, що під час навчання в приватному чоловічому пансіоні Л. Еннеса в Москві та Головному військовому інженерному училищі в Санкт-Петербурзі, проявилася його схильність до мистецтва та колекціонерської діяльності. Знайомство з діяльністю громад, завданнями й перспективами національного руху, спілкування з представниками прогресивної інтелігенції під час навчання в університеті св. Володимира в Києві значною мірою вплинули на рівень ідейної зрілості діяча, який, зрештою, обрав свою життєву позицію – збереження історико-культурної спадщини українського народу.

В. Тарновський-молодший належав до заможної дворянської родини, яка володіла у межах Чернігівської губернії значними маєтками, тому важливим етапом формування його світоглядних орієнтирів став період, коли він почав займатися господарською діяльністю. У Парафіївській економії Василь Васильович, користуючись досвідом батька, зміг правильно організувати ведення господарства та отримувати прибутки в умовах кризи поміщицько-кріпосницької економії. Однак, попри значні успіхи, йому не вдалося уникнути ряду помилок, які не дозволили успішно завершити розпочаті В. Тарновським-старшим економічні перетворення. Причини його господарських прорахунків

полягали у тому, що він оцінював економічний добробут виключно через необхідність фінансових ресурсів для найбільш ефективного забезпечення власних громадських та колекціонерських ініціатив, а також можливості займатися облаштуванням качанівського парку. Зароблені гроші, були для нього засобом, за допомогою якого він задовольняв поклики власного серця, але саме це дало можливість йому зайняти одне з чільних місць у когорті найвідоміших українських меценатів та колекціонерів.

У підрозділі 2.2. *«Вплив інтелектуального середовища на активну громадянську позицію В. В. Тарновського-молодшого»* на основі залучення фактичного матеріалу виявлено, що ціннісні громадські установки та орієнтації діяча розвивалися у спектрі тісних взаємин з представниками національно-визвольного руху XIX ст. Початок налагодження відповідних контактів В. Тарновського-молодшого можна віднести до рубежу 1850-х – 1860-х рр., коли він покинув навчання в Головному військовому інженерному училищі в Санкт-Петербурзі й вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира (М. Максимович, О. Гудим-Левкович, В. Юзефович, М. Драгоманов). Хоча, слід зауважити, що формування інтелектуального середовища Василя Васильовича багато в чому визначилося ще в дитячі роки під впливом батьків, завдяки яким він отримав можливість познайомитись з Т. Шевченком, М. Глінкою, О. Маркевичем, М. Гоголем, А. Гороновичем, М. Гулаком, В. Білозерським. З 1870-х рр., коли В. Тарновський-молодший почав активно колекціонувати предмети української старовини, помітно розширилося і його коло знайомств – В. Горленко, К. Скаржинська, М. Біляшівський, О. Лазаревський, М. Шугуров, І. Рєпін та багато інших визначних діячів. Важливим чинником налагодження інтелектуального середовища Василя Васильовича була і його меценатська діяльність, яка стала для нього своєрідним засобом досягнення суспільного визнання. За цих обставин варто згадати зв'язки з М. Драгомировим, Д. Яворницьким, В. Антоновичем, В. Бецом, подружжям Кулішів, родиною Маковських та багатьма іншими. З 1880-х рр. розвиток творчих інтересів діяча відбувався у тісній співпраці з різними культурно-освітніми установами, товариствами, журналами, науковими з'їздами, що, у свою чергу, значно розширило його особисте й епістолярне спілкування з прогресивною громадськістю другої половини XIX ст. Зрозуміло, таке інтелектуальне середовище остаточно утвердило активну громадську позицію В. Тарновського-молодшого та визначило багатогранність його творчих зацікавлень, пошуків і діяльності.

У підрозділі 2.3. *«Діяльність у громадських і державних установах»* висвітлено участь В. Тарновського-молодшого в громадському житті та його подвижницьку роботу в представницьких інституціях Чернігівської губернії.

Так, перебуваючи на посаді мирного посередника Парафіївської діляниці Борзнянського повіту (1862–1869 рр.), Василь Васильович, реалізуючи проект медичного обслуговування для населення, організував у 1869 р. на території Парафіївського цукрового заводу лікарню, яка мала одного лікаря та двох

фельдшерів, і утримувалась виключно за його кошти. Як представник ліберального дворянства, влітку 1866 р. він став членом нелегального клубу І. Петрункевича в селі Плиски Борзнянського повіту, основною метою діяльності якого було встановлення конституційної монархії у Російській імперії, зрівняння у правах усіх без виключення станів суспільства та ліквідація станових привілеїв. Виконуючи обов'язки предводителя дворянства у Борзнянському повіті (1869–1872 рр.), у 1870 р. він став організатором й меценатом Борзнянської земської публічної бібліотеки. У Ніжинському повіті, де п'ять разів поспіль обирався повітовим маршалком (1872–1887 рр.), ініціював закладення нового скверу в місті Ніжині. У 1878 р. як голова повітового земського зібрання очолив комісію для розробки проекту влаштування кам'яної бруківки від вокзалу Курсько-Київської залізниці до Чернігівської застави, а у 1881 р. увійшов до складу спеціального комітету, який займався питанням спорудженню пам'ятника М. Гоголю. Проявом громадського служіння суспільству стало його балотування на посаду почесного мирового судді у Ніжинському мировому окрузі (1878–1880 рр. і 1884–1886 рр.), яка була безоплатною.

Своєю громадською діяльністю В. Тарновський-молодший відзначився під час організації археологічних з'їздів в Україні у 1874 р. та 1899 р., відзначення панахид по Т. Шевченку, роботі Чернігівської губернської вченої архівної комісії, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, створенні Київського товариства старожитностей і мистецтв.

У третьому розділі **«Меценатська діяльність В. В. Тарновського-молодшого»**, який складається з двох підрозділів, показані основні складові меценатської діяльності діяча, його видавничі та колекціонерські ініціативи, визначено їх місце в справі збереження історико-культурної спадщини.

У підрозділі 3.1. *«Зміст і напрями доброчинства»* з'ясовано, що меценатська діяльність В. Тарновського-молодшого була пов'язана з його громадськими ініціативами й проявилася в наступному: 1) різностороння допомога просвітницьким об'єднанням, товариствам, громадським організаціям, навчальним закладам; 2) фінансування українського багатопрофільного історичного журналу «Киевская старина»; 3) матеріальна допомога у спорудженні пам'ятників Б. Хмельницькому в Києві, І. Котляревському в Полтаві, М. Гоголю в Ніжині, а також впорядкування могил Т. Шевченка та П. Куліша; 4) опікування життєвою і творчою долею прогресивних діячів другої половини XIX ст. 5) сприяння розвитку видавничої справи.

У підрозділі 3.2. *«Доробок В. В. Тарновського-молодшого в розвиток музейної практики»* охарактеризовані колекціонерські ініціативи діяча та його особистий внесок в організацію та розвиток музейної справи.

Визначну роль В. Тарновського-молодшого у справі збереження історико-культурної спадщини українського народу та розвитку музейної практики простежено на основі запропонованих тематичних напрямів його колекціонерської діяльності: 1) документальні експонати книжкової та рукописної спадщини; 2) реліквії козацької минувшини; 3) предмети

образотворчого мистецтва та народного ужитку; 4) знахідки доісторичних і великокняжих часів; 5) реліквії, пов'язані з життям і діяльністю Т. Шевченка.

Висвітлено основні джерела комплектації збірки: вона формувалась у процесі археологічних розкопок, здійснених В. Тарновським-молодшим упродовж 1891–1892 рр. на Княжій горі, екскурсій до історичних місць, унаслідок придбань в антикварних крамницях і на виставках, у результаті контактів з місцевою інтелігенцією й аматорами старовини, які постачали старожитності для колекції діяча. Особливу увагу приділено залученню В. Тарновським-молодшим до формування колекції українських старожитностей О. Лазаревського, Д. Яворницького, В. Антоновича, М. Біляшівського, В. Горленка, що дозволило йому перейти на якісно новий рівень: із безсистемного накопичення старожитностей до повноцінного наукового укомплектування музею.

Наголошується на тому, що відкриття Музею українських старожитностей в Чернігові стало можливим завдяки безпосередній співпраці В. Тарновського-молодшого з представниками Чернігівської громади, а саме І. Шрагом, Ф. Уманцем, подружжям Грінченків, О. Русовим.

У **висновках** сформульовано узагальнення та підсумовано результати дослідження, які виносяться на захист.

Аналіз історичного доробку попередників дає підстави стверджувати, що означена тема не знайшла комплексного висвітлення в історіографії. Опрацювання літератури дозволило виявити суттєві прогалини в розкритті громадської та меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого, зокрема, стосовно окремих складових його роботи в громадських і державних установах, адже без цього його не можна назвати повноцінним. До нині відсутня комплексна праця, яка б стосувалася формування колекції українських старожитностей, на основі якої В. Тарновський-молодший створив свій музей.

Схарактеризовано джерельну базу дисертаційної роботи, яка включає широкий спектр за змістом і типом документальних джерел: законодавчі акти, діловодну документацію, описово-статистичні матеріали, джерела особового походження, значний масив яких зберігається у фондах архівів, бібліотек та музеїв України. Їх репрезентативність дозволяє створити цілісну панораму життя та діяльності В. Тарновського-молодшого в Україні. Більшість архівних матеріалів вперше залучена до наукового обігу.

Окреслено основні теоретичні та методологічні засади дисертації. Особливості предмета дослідження і реалізація поставлених завдань зумовили комплексний підхід у вивченні визначеної теми, який базується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах, підходах та інструментарії.

В. Тарновський-молодший народився 20 березня 1838 р. у селі Антонівка Пирятинського повіту Полтавської губернії, у родині відомого ліберального аристократа. Реконструкція біографії цього діяча дозволяє стверджувати, що визначальний вплив на формування його світогляду мали: національно-аристократичне походження, станова освіта, вплив соціокультурних подій у Російській імперії у другій половині XIX ст. тощо. Виявлено, що обрана ним під

впливом родинного оточення життєва стратегія виявилась загалом досить ефективною й забезпечила йому швидкий кар'єрний зріст, високий соціальний статус і матеріальні статки.

Виявлено, що інтелектуальне середовище В. Тарновського-молодшого почало формуватися вже на початковому, родинному етапі кристалізації особистості. Аналіз виявлених документів дозволив стверджувати, що інтерес до української старовини почав зароджуватися у діяча іще в дитячі роки під впливом батьків – В. Тарновського-старшого та Л. Тарновської. Подальший розвиток його особистості відбувався під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, коли навколишнє інтелектуальне середовище вже вийшло за межі родинного оточення і помітно розширилося. Зокрема, епістолярне спілкування з М. Максимовичем, яке згодом доповнилося особистими зустрічами, сприяло посиленню його інтересу до колекціонування книжково-рукописної спадщини українського народу. Певне коло знайомств з українськими діячами науки, культури, суспільного руху сформувалось під час роботи у виборних представницьких інституціях. У зазначений період він спілкувався з І. Петрунkevичем, М. Імшеницьким, Н. Волк-Карачевським, В. Савичем, Г. Волк-Карачевським, В. Волк-Карачевським, М. Драгомировим та багатьма іншими представниками ліберального дворянства та бюрократії. Окремий сегмент інтелектуального середовища В. Тарновського-молодшого становила розлога мережа його колекціонерських контактів, куди входили вчені, музейні діячі, художники, мистецтвознавці, колекціонери, громадські діячі та інші. Активне спілкування з Т. Шевченком, О. Лазаревським, В. Антоновичем, М. Біляшівським, Д. Яворницьким, М. Костомаровим та багатьма іншими прогресивними діячами другої половини ХІХ ст., безперечно, стало своєрідним орієнтиром та референтною точкою для власної діяльності, що, зрештою, посприяло вибору засобу служіння власному народові – збереження історико-культурної спадщини українського народу.

Висвітлено конкретну практичну роботу В. Тарновського-молодшого у виборних представницьких інституціях Чернігівської губернії. Обіймаючи посаду мирового посередника Парафіївської діляниці Борзнянського повіту (1862–1869 рр.), він якісно удосконалив систему медичного обслуговування населення села Парафіївки. З метою розвитку народної освіти заснував Борзнянську земську публічну бібліотеку, а згодом утримував власним коштом народне міністерське початкове училище, яке було відкрито на базі церковнопарафіяльної школи при Георгіївській церкві села Качанівка. Як голова земського зібрання Ніжинського повіту В. Тарновський-молодший підписав звернення до міністра народної освіти з проханням провести ревізію земських шкіл, бажаючи дізнатись про дійсний стан освіти. Виконання обов'язків предводителя дворянства було пов'язане з його участю в комісії з розробки проекту заощення кам'яною бруківкою відстані від вокзалу Курсько-Київської залізниці до Чернігівської застави, у спорудженні пам'ятника М. Гоголю та закладенні нового скверу в повітовому місті Ніжині. Важливою формою прояву

громадської активності діяча стало його балотування на посаду почесного мирового судді у Ніжинському мировому окрузі (1878–1880 рр. і 1884–1886 рр.). За сумлінне виконання службових обов'язків В. Тарновський-молодший був відзначений орденами Св. Володимира IV ступеню (1881 р.) та Св. Анни II ступеню (1883 р.).

Свідому громадську позицію, що вимагала активних дій у питаннях суспільних інтересів, В. Тарновський-молодший продемонстрував під час роботи археологічних з'їздів в Україні, виконуючи обов'язки почесного члена Чернігівської губернської вченої архівної комісії, яка займалась виявленням та упорядкуванням цінних місцевих документів, члена Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Чернігівській губернії, почесного члена товариства «Просвіта» у Львові тощо.

З'ясовано, що меценатська діяльність В. Тарновського-молодшого здійснювалася в таких основних напрямках: підтримка громадських організацій, просвітницьких товариств, мистецьких навчальних закладів, журналів, бібліотек, музеїв; збереження пам'яток архітектури і мистецтва; сприяння доступу населення до культурних цінностей; підтримка професійної діяльності українських вчених, митців, інших представників творчої інтелігенції другої половини XIX ст.; сприяння розвитку видавничої справи. Все це є безпосереднім свідченням його допомоги українству в боротьбі за власну літературу, звичаї, традиції, а, відтак, у його прагненні зберегти й примножити історико-культурну спадщину українського народу.

Проведене дослідження дозволяє визначити доробок В. Тарновського-молодшого в організацію та розвиток музейної практики. Основною особливістю його внеску було те, що він проявив себе як талановитий колекціонер, який зміг налагодити систематичне збирання предметів української минувшини. Аналіз виявлених документів дає можливість стверджувати, що поява та комплектація колекції пам'яток «доісторичного» (термін В. Тарновського-молодшого) і великокняжого відділів були безпосередньо пов'язані з фінансуванням археологічних розкопок на Княжій горі. Формування колекції предметів образотворчого мистецтва та народного ужитку було пов'язано з його особистими художньо-естетичними уподобаннями. Комплектація реліквій козацької минувшини та експонатів книжкової та рукописної спадщини відбулась у результаті екскурсій до історичних місць, а також визначилась мережею його особистих контактів.

Усвідомлюючи історико-культурне значення власної колекції В. Тарновський-молодший доклав значних зусиль для створення Музею українських старожитностей і, таким чином, сприяв розвитку музейної справи на Чернігівщині та України в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Мідько А. С. (Клепак А. С.) В. В. Тарновський-молодший – громадський діяч і благодійник чернігівської землі // Література та культура Полісся. – 2014. – № 2. – Вип. 76. – С. 299–307. – (Серія: Історичні науки).
2. Мідько А. (Клепак А.) Діяльність В. В. Тарновського-молодшого у суспільному та культурно-освітньому житті України другої половини XIX ст.: історіографія проблеми // Українознавчий альманах. – 2014. – Вип. 16. – С. 47–51.
3. Мидько А. С. (Клепак А. С.) Меценатская деятельность В. В. Тарновского-младшего как пример активной гражданской позиции // Наука вчера, сегодня, завтра. – Новосибирск: «СибАК», 2014. – № 7. – С. 45–48. *(Видання входить до міжнародної наукометричної бази – РІНЦ).*
4. Клепак А. В. В. Тарновський-молодший і М. Ф. Біляшівський: дослідження і збереження історико-культурної спадщини // Сіверянський літопис. – 2015. – № 6 (126). – С. 129–136.
5. Клепак А. С. Деякі матеріали до історії приятелювання В. В. Тарновського-молодшого і Т. Г. Шевченка // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 90–94. *(Видання входить до міжнародної наукометричної бази – Index Copernicus та РІНЦ).*
6. Клепак А. С. Недруковані листи В. В. Тарновського-молодшого до П. О. Куліша // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – Вип. 12. – С. 34–38. – (Серія: Історія. Філософія. Політологія).
7. Клепак А. Організаційно-видавничі аспекти діяльності В. В. Тарновського-молодшого // Сіверянський літопис. – 2017. – № 1–2. – С. 181–189.
8. Клепак А. С. «Два слова о Тарновском...»: нові матеріали до історії взаємин В. В. Тарновського-молодшого та В. П. Горленка» // ЛОГОΣ: collection of scientific papers of the International Scientific Conference «Scientific development and achievements», St. Andrews (Scotland, UK), December 1, 2017. – Part 1. – P. 58–61. *(Видання входить до міжнародної наукометричної бази – РІНЦ та Google Academy).*

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

9. Мідько А. С. (Клепак А. С.) Культурна спадщина В. В. Тарновського-молодшого на сторінках журналу «Киевская старина» (кінець XIX – початок XX ст.) // Global Scientific Unity 2014. – Copenhagen: Science&Genesis, 2014. – Vol. 1. – P. 17–22.
10. Мідько А. С. (Клепак А. С.) Напрямки збиральницької діяльності В. В. Тарновського-молодшого // II Весенниенаучные чтения: сб. докладов

международ. конф., г. Донецьк, 17 мая 2014 г. – Донецк: «Знание», 2014. – С. 148–150.

11. Мідько А. С. (Клепак А. С.) В. В. Тарновський-молодший і Т. Г. Шевченко: огляд історії їх приятелювання // Духовність. Культура. Пам'ять: зб. тез всеукр. наук. конф., м. Львів, 12–13 травня 2015 р. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2015. – С. 89–91.

12. Клепак А. С. В. В. Тарновський-молодший: біографічні зауваги // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 16–17 жовтня 2015 р. – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 24–27.

13. Клепак А. С. Епістолярна спадщина В. В. Тарновського-молодшого як історичне джерело // Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 27–28 листопада 2015 р. – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 64–66.

14. Клепак А. В. В. Тарновський-молодший в історії українського образотворчого мистецтва // Український вимір: міжнародний збірник науково-педагогічних, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Чернігів, 2017. – Ч. XIV. – С. 65–69.

15. Клепак А. С. До історії взаємин В. В. Тарновського-молодшого з О. М. Куліш (за матеріалами неопублікованого листування) // Актуальные научные исследования в современном мире: сб. труд. XXX междунар. научн. конф., г. Переяслав-Хмельницький, 26–27 октября 2017 р. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 10(30); ч. 5. – С. 112–117.

16. Клепак А. Меценатство в Україні: невідомі та забуті приклади безкорисливої діяльності // «Білі плями» в історії України: матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 24 травня 2016 р. – Чернігів: ЧОІППО ім. К. Д. Ушинського, 2016. – С. 46–53.

АНОТАЦІЯ

Клепак А. С. Громадська та меценатська діяльність В. В. Тарновського-молодшого в Україні (1838–1899 рр.) – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України. – Київ, 2018.

У дисертації на основі широкого кола джерел та літератури реконструйовані основні віхи біографії В. Тарновського-молодшого. У деталях виявлено впливи родинного оточення та інтелектуального середовища на світогляд і систему громадських переконань діяча. Висвітлено діяльність Василя Васильовича, яка була пов'язана з конкретною практичною роботою у Борзнянському та Ніжинському повіті Чернігівської губернії. З'ясовано особливості меценатської діяльності В. Тарновського-молодшого та визначено його місце в справі збереження історико-культурної спадщини. Сформовано

цілісне уявлення про колекціонерські ініціативи діяча та його доробок в організацію та розвиток музейної практики в Україні.

Ключові слова: інтелектуальне середовище, епістолярій, меценатська діяльність, громадський діяч, колекція, каталоги, історико-культурна спадщина, музейна справа, Музей українських старожитностей, Качанівка.

АННОТАЦИЯ

Клепак А. С. Общественная и меценатская деятельность В. В. Тарновского-младшего в Украине (1838–1899 гг.) – квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт истории Украины НАН Украины. – Киев, 2018.

В диссертации на основе широкого комплекса источников и литературы реконструированы важнейшие вехи биографии В. Тарновского-младшего. Выяснено влияние семейного окружения и интеллектуальной среды на мировоззрение и систему общественных убеждений деятеля. Освещена деятельность Василия Васильевича, которая была связана с конкретной практической работой в Борзнянском и Нежинском уездах Черниговской губернии. Выяснены особенности меценатской деятельности В. Тарновского-младшего и определено его место в деле сохранения историко-культурного наследия. Сформировано целостное представление о коллекционерских инициативах деятеля и его наследии в организации развития музейной практики в Украине.

Ключевые слова: интеллектуальная среда, эпистолярій, меценатская деятельность, общественный деятель, колекция, каталоги, историко-культурное наследие, музейное дело, Музей украинских древностей, Качановка.

ANNOTATION

Klepak A. S. Public and Philanthropic Activity of V. V. Tarnovskyi-Jr. in Ukraine (1838–1899) – thesis's manuscript.

The dissertation for the degree of a candidate of historical sciences in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – The Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the study of life and activity of a public figure and philanthropist in Ukraine in the second half of the nineteenth century – Vasyl Vasyliovych Tarnovskyi-Jr. (1838–1899). The work reconstructs the main milestones of V. Tarnovskyi's-Jr. biography, clarifies the influence of the noble birth and the intellectual environment on the worldview and the system of public beliefs of the figure.

Both family and class education, and later the influence of socio-cultural events in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century played an important role in shaping the worldview and the formation of public views of V. Tarnovskyi-Jr.

V. Tarnovskyi-Jr. belonged to a wealthy noble family who owned vast estates within the boundaries of the Chernihiv hubernia, therefore an important stage in the formation of his ideological benchmarks was the period when he began to be engaged in economic activity. The candidate for a degree states that V. Tarnovskyi-Jr. considered the economic well-being of his estates purely due to the sufficiency of material resources in order to ensure the effectiveness of public and collector's activities, which were the sense of his life. The money he earned was a means with the help of which he satisfied the call of his heart and this allowed him to occupy one of the leading places in the cohort of the most famous Ukrainian philanthropists and collectors. The communication with representatives of the national liberation movement of the nineteenth century influenced to a large extent the level of ideological maturity of the figure, who finally took a clear position of the priority of preserving the historical and cultural heritage of the Ukrainian people.

The activity of V. Tarnovskyi-Jr., which was directly related to practical work in the elected representative institutions of Chernihiv huberniia – Borzhnianskyi and Nizhyn districts, was covered on the basis of a wide range of archival sources and literature. The figure distinguished himself during the organization of archaeological congresses in Ukraine, the commemoration of the memorial services for T. Shevchenko, the work of the Chernihiv Provincial Academic Archival Commission, the South-Western Department of the Russian Geographical Society, and the creation of the Kyiv Society of Antiquities and Arts.

It has been researched that V. Tarnovsky's-Jr. philanthropic activity was carried out in the following main directions: the support of public organizations, educational societies, art educational institutions, magazines, libraries, museums; preservation of architectural and art monuments; promoting access of the people to cultural values; the support of the professional activity of Ukrainian scientists, artists and other representatives of the creative intelligentsia of the second half of the nineteenth century; promotion of publishing business. All of the above mentioned directly shows his help to the Ukrainians in their struggle for their own literature, customs, traditions, and, therefore, in his desire to preserve and increase the historical and cultural heritage of the Ukrainian people.

The main feature of the contribution of V. Tarnovskyi-Jr. in the organization and development of the museum business in Chernihiv region and in general in Ukraine was that he showed himself as a talented collector, who made significant efforts to turn his own collection of Ukrainian antiquities into a public museum. The opening of the Museum of Ukrainian Antiquities by V. Tarnovskyi-Jr. in Chernihiv in 1902 became possible due to the direct participation of progressive figures of the Chernihiv community.

Key words: intellectual environment, epistolary, philanthropic activity, public figure, collection, catalogues, historical and cultural heritage, museum business, the Museum of Ukrainian antiquities, Kachanivka.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КЛЕПАК АЛІНА СЕРГІЇВНА

УДК [364.46+7.078] В. В. Тарновський-молодший (477) «1838/1899»

**ГРОМАДСЬКА ТА МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
В. В. ТАРНОВСЬКОГО-МОЛОДШОГО В УКРАЇНІ
(1838–1899 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі історії України XIX – початку XX століття Інституту історії України НАН України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Русанов Юрій Анатолійович,
Навчально-науковий інститут історії, етнології
та правознавства імені О. М. Лазаревського
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри археології, етнології та
краєзнавчо-туристичної роботи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Мордвінцев В'ячеслав Михайлович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри історії Центральної та
Східної Європи;

кандидат історичних наук
Синельник Ірина Сергіївна,
Радник генерального директора ТОВ
«СП» Агродім».

Захист відбудеться «26» жовтня 2018 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інститут історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий «___» вересня 2018 р.

**Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор**

О. І. Гуржій

Підписано до друку 18.09.2018 р. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 1,0. Обл. вид. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам. 20.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4.